

Horváth Zita

**A PARASZTFELKELÉS HATÁSA A
PARASZTI TÁRSADALOMRA –
HISTORIOGRÁFIAI MEGKÖZELÍTÉSBEN**

A jobbágyság történetében, az úrbérrendezés és az 1848. évi jobbágyszabadítás mellett a Dózsa György vezetésével lezajlott parasztfelkelést szoktuk meghatározó jelentőségűnek tekinteni. Kétségtelen, hogy az 1514. évi parasztfelkeléshez mérhető paraszti megmozdulásra a magyar történelemben nem került sor.

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy a parasztfelkelésnek milyen rövid és hosszú távú hatása volt a paraszti társadalomra. Röviden írok arról, hogy a parasztfelkelést megelőzően milyen helyzetben volt a parasztság, magáról a felkelésről részletesen nem szólok, csak arról, mi lehetett az oka, s mi következett utána a történétírók véleménye alapján.

Jobbágysors 1514 előtt

A jobbágyság sorsának romlása már Mátyás uralma alatt elkezdődött, annak ellenére, hogy az utókor a parasztok védelmezőjének tekinti. Az 1 forintos rendkívüli hadiadó, a subsidium ötszörösét jelentette a korábbinak, és az uralkodó gyakran élt a beszédével. A háborús pusztítások (török betörés, a husziták jelenléte a Felvidéken) szintén sújtották a jobbágyságot. A megemelt adóterhek és a háborús pusztítások Zsigmond korának 400 ezernyi jobbágyportáját 1490-re harmadával csökkentették. A jobbágyok szabad költözési jogát 1458–1490 között többször felfüggesztették. Mátyás korában azonban a robotnak minimális szerepe volt. „A jobbágyok szolgáltatásait a szokásjog szabályozta. Védelmükről a földesúr gondoskodott, és ő is szolgáltatott peres ügyekben igazságot az úriszéken. Földjét szabadon használhatták, és azt a jobbágy leszármazottai szabadon

örökölhették [...] ha a jobbágy a földbért kifizette és adósságait megadta, akkor szabadon elköltözhetett [...] a központi hatalomnak csak minimális beleszólása volt a jobbágy-földesúri viszonyba, amit az évszázados – vidékenként és falvaként eltérő – szokásjog alakított ki [...] A Mátyás-kori jobbágyság nagy részének helyzete romlott az előző évekhez képest.”¹ 1467-ben a korábbi portális jobbágyadó (lucrum camerae) helyett Mátyás bevezette a királyi kincstár adóját (tributum fisci regii), közkeletű nevén a füstpénzt, amit már minden jobbágy családnak adni kellett. A gazdag, főként mezővárosi paraszt-polgárok nyilván teljesíteni tudták ezt, de a szegényebbek biztosan nem, számukra a megélhetés is kérdésessé vált. A pusztásodáshoz az is hozzájárult, hogy a megnövekedett adók elől menekültek a fizetni képtelenek. Mátyás halálát követően tovább romlott a jobbágyság helyzete – nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy utólag Mátyás uralkodására aranykorként tekintettek vissza –, ezúttal azonban nem a király növelte az állami adót, hanem a kis- és középbirtokos nemesség kezdte csorbítani a jobbágyok jogait s emelte adóit. Ebben azok a nemesek voltak érdekeltek, akiknek nem volt mezővárosuk, és érzékenyen érintette őket a parasztság – a remélt jobb életkörülmények miatti – mezővárosokba költözése. Ezért el akarták érni, hogy megszűnjön a különbség a mezővárosi és falusi társadalom terhei között, s a jobbágyoknak ne legyen érdeke a városba költözni. Elérték, hogy II. Ulászló (1490–1516) uralkodásának kezdetén az 1492. évi országgyűlés törvényt alkotott a termény-kilenced országosan kötelező visszaállításáról (1492. 47–49. tc.), majd ezt 1498-ban (41. tc.) és 1500-ban is (27. tc.) megújították. A törvények külön hangsúlyozták, hogy ez a városokra is vonatkozik (természetesen a szabad királyi városok kivételével). Az 1498. évi 35. tc. pedig a nemesek számára kimondta a teljes vámmentességet azon áruk után, amelyeket saját szükségletre szállítanak. A földesurak árukereskedelembel való bekapcsolódását jelzi a törvény, így akartak előnyt szerezni a mezővárosi polgárokkal (parasztokkal) szemben. Még súlyosabban érintette a jobbágyokat a szabad költözési jog megszüntetésére, korlátozására irányuló szándék. Mátyás még az 1486. 39. tc.-ben elrendelte, hogy azokat a földesurakat, akik nem engedik el költözni akaró jobbágyait, 6 márkára (1 márka = 4 forint) kell büntetni. Az 1492. 93. tc. ugyanezért már csak 3 márka büntetést helyezett kilátásba. Szintén az 1492. évi országgyűlésen (93. és 94. tc.) a költözni szándékozó jobbágyok panaszeit a megyei bíróságok elé utalták, majd három évvel később, az 1495. évi országgyűlésen szigorúbb feltételekhez kötötték a jobbágyok költözését (18. és 22. tc.). 1504-ben pedig arról alkottak törvényt (16. tc.), „hogy ezentúl jövőre senkinek sem szabad másnak a jobbágyát szabadságotolni, hanem annak a vármegeynek a szolgabírája útján, ahol az a jobbágy lakik.” (1.§) „És ha e törvény- és

¹ E. Kovács Péter: Mátyás, a reneszánsz király. Budapest, Officina, 2008. 86.

igazságszolgáltatás következtében az illető paraszt vagy jobbágy magát a reáfogott kihágás vagy tartozás vádja alól tisztázhatja vagy kimentheti, akkor őt a mondott szolgabíró jelenlétében arra a helyre a hová az inkább akarja, szabadon el kell bocsátani.” (3.§)² Ugyanakkor a jobbágyok erőszakos elköltöztetése miatti büntetést 25 márkára emelték 1504-ben, a 18. tc. viszont megtiltotta a jobbágyoknak a madarászást és a vadászást.

„Nagybirtokos és köznemes érdeke találkozik egyrészt a szabad költözés megnehezítésében, másrészt a terhek súlyosbításában [...] A költözést még nem tiltják el nyilvánosan, de mind több formalitás betöltésétől teszik függővé és mind nagyobb befolyást engednek reá a vármegyének, azaz a nemesek összességének.”³ Tehát nem szüntették meg teljesen a szabad költözést, de akadályokat gördítettek elé, hiszen a vármegye hatóságainak közbeiktatása a köznemesség érdekvénevesítésének erősödését mutatja. Már az 1486. 14. tc. is kimondta, hogy jobbágyokat (nemteleneket) nemessel szemben nem lehet tanúként elfogadni, az 1498. évi törvény 4. tc. 3. § pedig úgy rendelkezik, hogy paraszti származású ember nem lehet ítélőmester.⁴ A terményjáradékra való visszatérés szándéka a pénzbeli adók helyett további süllyedést jelentett a jobbágyoknak, hiszen erősítette a földesúri köteléket és kevésbé tette érdekeltté a parasztot a többlettermelésre és a piaci értékesítésre, ami ellene hatott a gazdasági fejlődésnek.

Egy osztrák utazó, aki a 16. század elején nálunk járt, nagyon tragikusnak írta le a magyar jobbágy helyzetét, és ha állításai túlzónak is tűnnek, mégis rávilágítanak a tendenciára: „mert ha bővelkednek terményben, az a nemesek zsákmányává válik. A nemesek elrabolják azt, amiből a parasztnak sok van, ez teszi a parasztot hanyaggá és lustává. Egyébként ez a föld, ha művelik, annyi termést ad, hogy két királyságnak is elég lenne, de a szegények minden tápláléka martalék és préda a nemesek számára, akik halálra kínozzák alattvalóikat, ha látják, hogy élelemben és más szükségésekben bővelkednek.”⁵ A romló jobbágyi sors ellenére nyomorról azonban nem beszélhetünk, sőt az emelkedő terhek azt is mutatják, hogy nőtt a termelékenység, gazdagodás és így a jövedelemhez képest az adó. A robotterhek azonban érezhetően nőttek. Kulcsár a kapuvári uradalmat hozta fel példának, ahol a jobbágyok 1492-ben még nem tartoztak robottal földesuruknak, 1507-ben

² Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvények. Fordították és jegyzetekkel ellátták Nagy Gyula, Kolozsvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső. Budapest, 1899. (Internetes változat: www.1000ev.hu); Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Századok, 1994. 128. évf. 2. sz. 296–319.

³ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. 1936. 584. (A vonatkozó részeket Szekfű Gyula írta, a továbbiakban Szekfű 1936.)

⁴ Barta Gábor – Fekete Nagy Pál: Parasztháború 1514-ben. Budapest, Gondolat, 1973. 54–59.

⁵ Idézi: Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. (Magyar História). Budapest, Gondolat, 1981. 123.

már bort fuvaroznak, 1518-ban kaszálást és hídjavítást is kellett végezniük, 1584-re már minden harmadik, nyáron minden második hetet robotban kellett tölteniük. A hajdúk százainak megélhetését sodorta veszélybe az országgyűlési döntés, amely a marhakereskedelemben korlátozta a kísérő fegyveres hajdúk számát. A zsoldot nem kapó és elbocsájtott végvári katonák szintén megélhetés híján és azt keresve kóboroltak, növelve az elégedetlenek számát. Az 1490-es évektől kezdve a földesúri béklyó alá kerülés miatt több székely felkelésre is sor került, de hasonló tendencia figyelhető meg a szerbek, a kárpátukránok, a románok esetében is, akik ortodoxok voltak, mégis a püspökök tizedfizetésre akarták kötelezni őket. 1496-ban, 1498-ban, 1503-ban és 1511-ben ők is fegyvert fogtak. Nagyszébenben 1513-ban plebejusfelkelés tört ki. És ha mindezen folyamatok és események nem is állnak közvetlen kapcsolatban a Dózsa-féle parasztháborúval, jelzik, hogy az elégedetlenség széles körű volt.

Összefoglalva a 15. század vége és a 16. század eleje jobbágyságának helyzetét, egyértelműen megállapítható, hogy a korábbi időszakokhoz képest romló tendenciát mutat. Az említett törvények jobbágy- és városellenesek voltak, amelyeket nem öncélból, pusztán a jobbágyok sanyargatására hoztak, hanem a köznemesség harcát jelezték a bárókkal szemben. A költözési jog megszigorítása a kis- és középbirtokosok érdekében állt, hiszen a nagybirtokosok kedvezőbb feltételek biztosításával el tudták csábítani a jobbágyokat, de módjuk volt az erőszakos elköltöztetésre is. Persze vannak példák arra is, hogy jobbágyok önként vállalták az örökös jobbágyságot, erre Mátyás korából is van példa, de 1514 után is. A 15. század közepétől egyre több mezővárosi paraszt kapcsolódott be a szarvasmarhakereskedelembé; sokuk esetében ez nemcsak vagyoni gyarapodást, hanem társadalmi felemelkedést is jelentett. A pusztásodás okai között szerepet játszott a mezővárosok népességének növekedése, a falvakból ugyanis a jobb élet reményében sokan költöztek be városokba. Ez csökkentette a falvakban adózók számát, ami a földesúri bevételek csökkenéséhez vezetett. Ebben a korban elterjedtebb volt a pénzjáradék, mint a természetbeni adó, ez többlettermelésre és piaci értékesítésre ösztönözte a parasztokat. Ezért a mezővárosi parasztpolgárság és a falusi gazdagparasztság profitált legtöbbször az árutermelés fejlődéséből, s a nemesség konkurenciája lettek, ezért alkalmazott velük szemben gazdaságon kívüli kényszert: korlátozni próbálta a szabad költözést, növelni akarta a terményjáradékot, vagyis letörni a konkurenciát. „Feltűnően nagy számban mutatható ki az uralkodó osztály tagjainak üzletelő tevékenysége a Jagelló-korban. Nyilván nem véletlen, hogy elsősorban az állat-, továbbá a bor- és gabonakereskedelemben találkozunk ezzel. Mindvégig megtaláljuk a városi polgárok üzletébe csendestársként belépő urat, de a saját nevében kereskedőt is. Az állatkivitel időnkénti eltiltása mögött – más okok mellett – biztosan kereshetjük a kiviteli monopóliumot szerző nagy-

urat is.⁷⁶ A nagybirtokosok mellett a köznemesség egy része is kereskedett. Az ő érdekükben született a nemesek vámmmentességéről törvény. Már ebben a korban is találunk majorságokat (a földesúr saját kezelésű birtoka, más néven allódium), de nem túl nagy számban, és a földeket inkább fizetett bérmunkásokkal, napszámokkal, mint jobbágyi robottal műveltették meg.

A parasztfelkelés kitörésének okai, közvetlen előzményei

A parasztháborúról viszonylag bőséges elbeszélő forrás áll rendelkezésünkre, egy részük kortársak tollából született, gyakorta nem sokkal az események után. Általában stílusában eltérő, de közel azonos módon mondják el a történetet, a különbségek bár érdekesek, alapvetően nem változtatják meg az események menetét. Ennek oka egyebek mellett az, hogy egymás munkáiból merítettek. (Pl. Verancsics Szerémi művére támaszkodott.) Közülük a teljesség igénye nélkül megemlíthetők Tuberó Lajos,⁷ Brutus János Mihály,⁸ Istvánffy Miklós,⁹ Verancsics Antal¹⁰ és Szerémi György¹¹ leírásai.¹² Ugyanakkor alig rendelkezünk olyan forrásokkal – Dózsa ceglédi kiáltványa ezek közé tartozik –, amelyek a felkelőtől származnak, így a parasztháború okait főként a korabeli vagy közel egykorú elbeszélő forrásokból lehet csak rekonstruálni. 1979-ben jelent meg egy komoly munka a parasztháború forrásainak közzétételével.¹³

Tuberó a következőkben jelölte meg a felkelés okát: „Mi sem választja el egymástól az embereket inkább, mint a rendi különbség... Magyarországon a közrendű nép és a nemesség között ezért nemcsak viszály, de szörnyű háború támadt; Bakócz Tamás bíboros oktalanságának róják fel ezt, mondhatnám ravaszságának: hiszen ő is paraszti nemből származott; egyébként egy György nevű ember gonoszsága okozta, akit Szittyának neveztek. [...] Mondhatatlan gyűlölség van

⁶ *Kubinyi* 299.

⁷ Tuberó Lajos (1455–1527): ragusai bencés szerzetes, humanista.

⁸ Brutus János Mihály velencei szerzetes, majd világi pap, később a reformáció híve lett. Báthori István hívására érkezett Magyarországra. Bonfini művét folytatta, 1581-ben bekövetkezett haláláig dolgozott az 1490–1552 közötti részen, de műve csonka maradt.

⁹ Történetíró, nádori helytartó (1538–1615). 34 kötetes művéből egyet szentelt a parasztháború történetének.

¹⁰ Történetíró, humanista író (1504–1573). 12 kötetes műve: A Magyarországon lett dolgok emlékezete, melyek az utóbbi Lajos király születése óta estek.

¹¹ Történetíró, II. Lajos alatt udvari káplán, majd Szapolyai János alatt is. Maga is jobbágyi származású.

¹² A magyar parasztháborúk 1437–1514. Összeállította *Geréb László*, a bevezetőt írta *Székely György*. Budapest, Hungária, 1950.

¹³ *Monumenta Rusticorum Hungariae anno 1514 rebellium*. (Közreadja *Érszegi Géza*, *Fekete-Nagy Antal*, *Kenéz Győző*, *Solymosi László*). Budapest, 1979.

ugyanis köznép és nemesség között: sok nemes megfélekedzik az emberségről és rabszolgaként bánik a paraszttal.”¹⁴ Tuberó, ellentétben Istvánffyval, közli Dózsa állítólagos ceglédi beszédét. (Brutus János Mihály is közli.) Brutus János Mihály, aki Tuberó művét használta, így ír: „Egyéb dolgokhoz sok főúr tűrhetetlen nagy-ravágyása is járult, nagy városok és országok közös dögvésze: a szegényeknek magukban véve szerény javaira törtek, kifosztották, nagy adókkal sújtották őket, rendjük ellen való nagy gyűlölettel kényszerítették a parasztságot, hogy az ő fényes hadaikat, dús asztalukat, nemes paripáikat, számtalan szolgálóikat táplálják, otthon és közügyekben jártukban is, ahol nem sok haszna volt az itthoni hadaknak. [...] az alsóbb néposztálybeli embereket a hatalmasabbak rabszolga gyanánt tartják, kiváltképpen a falvakon lakókat, [...] tetszés szerint rónak ki munkát s addig, ameddig jónak látják [...]” Brutus szerint a felkelők célja az volt, hogy „Magyarországból tüzzel-vassal ki kell irtani a nemességet [...] egységes, egyenlő rendet kell alkotni. El kell törölni a főpapok testületét, [...] csak egyet kell kinevezni, aki szent hatalommal az isteni dolgok élén álljon, a papi jövedelmeket pedig szét kell osztani azok közt, akik a háború folyamán a legvitézebbeknek, a legkitűnőbbeknek mutatkoztak [...]”¹⁵ A parasztháború egyik legrészletesebb forrása Istvánffy Miklós leírása.¹⁶ Művében olvashatjuk, hogy gyermekkori emlékei maradtak a parasztháborúról, ugyanis találkozott egy öreg kováccsal, aki elmesélte neki, hogy ő is azok közé tartozott, akit arra kényszerítettek, hogy egyen Dózsa testéből. Részletesen mutatja be a felkelés előzményeit, a keresztes háború kihirdetését és Dózsa vezérré tételét, majd azt, hogy a török helyett a parasztnak a nemesek ellen fordultak: „György azonban, akihez naponta érkeztek a parasztnak tömegéből panaszok, az igazak mellett koholtak is – akár azért, mert a királyt tétlensége miatt megvetette s a nemességet gyűlölte, akár azért, mert lázadás felé hajlott, vagy más okokból megátalkodva, [...] engedélyt adott a parasztnak arra, hogy bűnös fegyvereiket a nemesség ellen fordítva, ellene, minthogy erre valamennyien készek is voltak, minden kegyetlenséggel és vadsággal dühöngjenek és tomboljanak. S ezek nem is vártak magukra sokáig. Buda és Pest külvárosaiban nagy és váratlan támadással rátörtek a nemesek házára, kifosztották és felgyújtották azokat, s ha valaki közülük szembeszállt velük, válogatott kínzások között ölték meg. A király és a bíboros, midőn ezekről biztos hírek érkeztek, megijedtek [...] Parancsot adtak ki, amelyben megtiltották, hogy ezentúl bárki is felvegye a keresztet, Székely Györgyöt valamennyiükkel együtt, ha néhány napon belül

¹⁴ *Tuberó Lajos*: A maga koráról írott följegyzéseiből. In: *A magyar parasztháborúk 1437–1514*. Összeállította *Geréb László*, a bevezetőt írta *Székely György*. Budapest, Hungária, 1950. 108–119.

¹⁵ *Brutus János Mihály*: Magyar Históriajából. In: *A magyar parasztháborúk 1437–1514*. Összeállította *Geréb László*, a bevezetőt írta *Székely György*. Budapest, Hungária, 1950. 152–188.

¹⁶ *Istvánffy* 1962. (1590-ben kezdte írni művét)

észre nem térnek, átok alá vetették, s őket ellenségnek nyilvánították.” Csanád püspökét, Csáky Miklóst, néhány előkelő nemeset, mint Dóczy Gergelyt, Ravazdi Pétert, Telegdi Istvánt, aki a királyi tanácsban Bakóczcal szemben a keresztes háború ellen szólalt fel, Dózsa megölette. Báthori István segítséget kért Szapolyai, vagy ahogy a források nevezik Szepesi Jánostól. Júliusban Temesvárott került sor az utolsó nagy összecsapásra. Dózsát Petrovics Péter taszította le lováról. „A többi parasztot az elkeseredett nemesek és a természetüknél fogva is szilaj katonák futás közben is vágták és kaszabolták. A mezőt nagy halomban borították el a holttestek, többjüket meg elnyelte az ott elfolyó Temes (Béga).”¹⁷

Szerémi György fiatalon élhette át a parasztháború borzalmaival, művében megemlékezik róla.¹⁸ A történetet jóval rövidebben ugyan, de nagyjából úgy meséli el, mint Istvánffy, jóllehet utóbbinál hiányzik a momentum, miszerint Szapolyai hitegette volna Dózsát, hogy vele van. A kínzást is hasonlóan írja le.

Mi volt az oka az elementáris erejű lázadásnak a későbbi korok történetírói szerint? Hagyományosan a történetírás az egyre növekvő jobbágyterhekkel szokta magyarázni.¹⁹ A felkelés kitörésében kétségtelenül ez is szerepet játszott, de 1514 után jóval magasabb terhek sújtották a parasztokat, mégsem tört ki parasztfelkelés. Horváth Mihály liberális nemesi szemlélettel nyúlt a témához, nála egyértelmű a szimpátia az elnyomott jobbágyok iránt. Ő az eseményt egyértelműen korszakhatárnak tekintette, amelynek következménye, hogy a parasztság „századokig tartandó sanyarú szolgaságba vettetett”.²⁰ A parasztfelkelés leverését követő országgyűlésen a jobbágyság „megfosztatott minden státuszpolgári jogtól, minden szabadságtól, urának tulajdonképpeni marhájává alacsonyítván s barmával együtt annak földjéhez bilincseltetvén.”²¹

Tehát szerinte a jogfosztottság, a röghöz kötés maradandó károkat okozott nemcsak a jobbágyságnak, hanem az ország egészének. Fraknói Vilmos²² véleménye nem tér el jelentősen Horváth Mihályétól. Márki Sándor két könyvet is szentelt a parasztháborúnak. Főként az ő műve örökítette tovább a humanista történetírás toposzait, Dózsa ceglédi beszéde, amiről tudjuk, hogy nem hangzott el

¹⁷ *Istvánffy* 51–69.

¹⁸ *Szerémi György*: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Budapest, Magyar Helikon, 1961. 62–71.

¹⁹ A 16. századi humanista történetírók mellett Fraknói Vilmos, Acsády Ignác, Márki Sándor, később a marxista történetírók nagy része is ezen az állásponton volt.

²⁰ *Horváth Mihály*: Az 1541-i pórlázadás, annak okai s következményei. (Reprint), 1986. 12.

²¹ Uo. 34.

²² *Fraknói Vilmos*: A Hunyadiak és a Jagellók kora. In: A Magyar Nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1896. (VI. fejezet: A pórlázadás. Werbőczy Hármaskönyve. 399–412.)

és Horváth Mihály még nem írt róla, Márki után terjedt el a történetírásban és a köztudatban. Dózsát Kossuth Lajossal állítja párhuzamba. Márki Sándor szerint Mohács egyenes következménye volt a parasztfelkelésnek, a megtorlás Mohács felé indította az országot, ui. a parasztság nem volt érdekelt a honvédelemben. Márki idézi az országgyűlés törvénycikkeit, majd ezt írja: „... földesuraiknak kizárólagos és örökös szolgálói legyenek, [...] s ezzel a szerencsétlen XIV. paragrafussal kezdődik Magyarországon – a török hódítás kora. Végző elemzésben igazán ide jutnánk. A nemzet zömének a közügyek iránt való elfásulását oly gyorsan követte Nándorfehérvár eleste, a mohácsi csata, Budának török kézre jutása és minden, mi ezzel összefügg: az erkölcsi, szellemi és anyagi téren századokig tartó aléltság, – hogy a természetjoggal is ellenkező törvénycikk végzetes hatása iránt fájdalom, kétségünk nem lehet.”²³ „... ha 1547-ben és 1556-ban a törvényhozás visszaállította is (elvben) az 1514. előtti állapotokat, valósággal csak a XIX. század adta vissza a jobbágyunk emberi méltóságát.”²⁴ Hogy mennyire mérföldkőnek tartja 1514-et, az is mutatja, hogy könyvében a megtorló országgyűlést tárgyaló XXXII. fejezet a „Vae victis!” címet viseli.

(Ezt a véleményt többen is osztják, például Molnár Erik és Elekes Lajos is az 1945 utáni történetírásban.) Márki Sándor, aki 1913-ban írta meg nagymonográfiáját Dózsa Györgyről, egyértelműen a felkelőkkel szimpatizált, szerinte Dózsa György nem „közönséges néplázító” volt, „hanem egy társadalmi és politikai forradalom ösztönszerű vezére, aki a nemesség túlkapásaival szembe a nép kívánságait állította.” Márki a huszita tanoknak is hatást tulajdonított.²⁵ Acsády Ignác is összefüggést látott a független állam szétesése és a parasztháború között: „Mikor az állam a tömegeket rabszjira fűzette, kiölte belőlük az anyaföldhöz való ragaszkodás [...] érzetét [...] nem a véletlen, hanem a dolgok természetes fejlődése okozta, hogy a munkásosztály rabláncra fűzését nyomon követte az önálló Magyarország összeomlása, mely nem is támadt fel mindaddig, míg 1848-ban azon eszméket törvénybe nem iktatta, melyeket a parasztok részben már 1514-ben küzdöttek.”²⁶

Mályusz Elemér szemben azzal a meggyökeresedett állásponttal, miszerint a felkelők nagyon szegény jobbágyok voltak, leírta, hogy a felkelők zömét az alföldi mezővárosok jómódú kereskedő parasztjai adták.²⁷ Szekfű Gyula is hasonló eredményre jutott.²⁸ Szabó István úgy látta, hogy az anyagi terhek mellett a

²³ Márki Sándor: Dózsa György. Budapest, 1913. 516.

²⁴ Márki 519.

²⁵ Uo. 191–192.

²⁶ Acsády Ignác: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. 206.

²⁷ Mályusz Elemér: Az 1514. évi jobbágháború okai. *Társadalomtudomány*. 1926. 6. sz. 373–380.

²⁸ Szekfű 1936, 588.

társadalmi és lelki tényezők is szerepet játszottak: „A nemességgel szemben országszerte lángra lobbant gyűlöletnek és parttalan szenvedélynek a magyarázatát történetírásunk a parasztság súlyos terheiben és elnyomottságában találja s nem kétséges, hogy e terhek a XV. században egyre növekedő mértékben szakadtak rá a parasztságra. A nagy megterhelés és a vele együtt fokozódó elnyomás azonban egyedül még aligha lett volna elég a forradalomhoz. Az alsóbb társadalmi osztályok az életnek mindig több terhét viselték, az elégedetlenség a forradalmi hevületig mégis ritkán halmozódott fel. A magyar jobbágy 1514 után sokkal elnyomottabb és megterheltebb volt, mint előtte, jelentéktelen elszigetelt helyi zendüléseket meghaladó megmozdulások mégsem következtek be. [...] a tényleges állapotnál fontosabb a lelki állapot, vagyis nagyobb szerepe van annak a ténynek, hogy a paraszt a maga állapotát elviselhetőnek tartotta-e vagy sem, mintsem annak, hogy a valóságban jól vagy rosszul ment neki [...] A parasztközpontú felkelések szerint általános politikai válságok idejére estek s a parasztközpontú hatalom ellen keltek fel, mely korlátozta eddigi szabadságukat, az alattvalói viszony új fajtáját akarva meghonosítani [...] Az angol forradalom, Jacquerie és más előttünk járó parasztmozgalmak után, a magyar jobbágyra súlyosodó sok teher mellett, a közállapotoknak Mátyás uralmát követő nagy leromlásában, az általános politikai és társadalmi válságban, a mezővárosok és szabad parasztközösségek által megindított átalakulás növekvő, a jobbágy megkötése felé tartó visszahatásaiban a magyar parasztság forradalmi robbanása esedékes volt s e robbanásnak csak az alkalma született meg 1514-ben”²⁹ Szabó is úgy látta, hogy a felkelő sereg nagy többségét a szegény parasztság mellett a jobb módú mezővárosi polgárok adták, illetve külön tanulmányban írta meg a hajdúk 1514-es szerepvállalását.³⁰

Az 1945 utáni történetírásban, az 1948 után végrehajtott politikai fordulat változásokat hozott, hosszú ideig a marxista történetfilozófia szélsőséges változata terjedt el, ami a társadalmat egymással „antagonisztikus” ellentétben álló osztályokból képzelte felépülni. E szerint a köztük lévő feszültségek időnként felkelésekben, forradalmakban nyilvánulnak meg, amelynek során az elnyomott osztály lázad fel elnyomóival szemben. Ezért vélte úgy Molnár Erik, hogy Dózsaék a feudális osztályrendet akarták megszüntetni.³¹ Elekes Lajos is úgy tartotta, a felkelők a feudális rendet veszélyeztették.³² Székely György szerint a parasztközpontú hatalom ellen keltek fel, mely korlátozta eddigi szabadságukat, az alattvalói viszony új fajtáját akarva meghonosítani [...] Az angol forradalom, Jacquerie és más előttünk járó parasztmozgalmak után, a magyar jobbágyra súlyosodó sok teher mellett, a közállapotoknak Mátyás uralmát követő nagy leromlásában, az általános politikai és társadalmi válságban, a mezővárosok és szabad parasztközösségek által megindított átalakulás növekvő, a jobbágy megkötése felé tartó visszahatásaiban a magyar parasztság forradalmi robbanása esedékes volt s e robbanásnak csak az alkalma született meg 1514-ben”²⁹ Szabó is úgy látta, hogy a felkelő sereg nagy többségét a szegény parasztság mellett a jobb módú mezővárosi polgárok adták, illetve külön tanulmányban írta meg a hajdúk 1514-es szerepvállalását.³⁰

²⁹ Szabó István: A magyar jobbágyság története. Budapest, 1940. 29–31.

³⁰ Szabó István: A hajdúk 1514-ben. In: Jobbágyok – parasztközpontú felkelések a magyar parasztság történetéből. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 201–223.

³¹ Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádok-korától Mohácsig. Budapest, 1949. 354–367.

³² Elekes Lajos: A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig. Budapest, 1964.

ták felszámolni. „A parasztháború bukása csak a pontot tette rá a költözésellenes földesúri törekvések folyamatára, az adott osztályviszonyok és a rendi hatalmi eltolódás utat nyitván a jogfosztásra, »inkább csak a megtorlás kifejezéseként« vezetve be »a XV. századi szabadabb viszonyokkal szemben a jobbágyság örökös röghöz kötése« rendszerét. A törvényszerű, kelet-európai típusú változások a költözési jogban, a Dózsa-parasztháború előtt már kibontakozó gúzsba kötő rendszer ezen az egyébként igaz megállapításon túl azt is jelzi, hogy a megtorló jogalkotás inkább csak az alkalmon kapott, az ürügyet használta ki ennek a visszahúzó, a feudalizmust konzerváló folyamatnak teljes törvényesítésére. Dózsa tüzes trónján a szabad költözés utolsó maradványait is meg akarták semmisíteni.”³³

Valamennyien a második jobbágyság magyarországi kiépülésének rendszeréről írtak, amelynek kiindulópontja, kezdete a Dózsa-féle parasztfelkelés volt. Ennek legkarakteresebb kifejtését Pach Zsigmond Pál végezte el.³⁴ 1514 „egyszerre volt izzó lángú csúcspontja a magyar középkor antifeudális küzdelmeinek és tragikus következtetésű fordulópontja feudális társadalomfejlődésünknek.”³⁵ A Tripartitum pedig „lefejtette a második jobbágyság rendszerének századokra szóló jogi kereteit és alapjait.”³⁶ Varga János úgy vélte: „... 1514 ürügy és alkalom az örökös jobbágyrendszer jogi kodifikálásához.” „az 1514-i törvényhozás az örökös jobbágyság – úgymond – klasszikus formáját kodifikálta.”³⁷

A legnagyobb terjedelemben, valamennyi összegyűjtött és elemzett forrás birtokában a Barta Gábor és Fekete Nagy Antal által 1973-ban publikált monográfia foglalkozik a parasztháborúval.³⁸ „A parasztháború ideológiája, mint azt Szűcs Jenő³⁹ többször is említett új eredményei alapján tudjuk, tulajdonképpen három összetevőből született: a székely jogok elemei, a pápai bullában megadott kiváltságok és a ferences szerzetesrendben születő új eszmék ötvöződtek benne.”⁴⁰ Bartáék is osztják Szűcs Jenő azon nézetét, hogy nem elsősorban az elnyomott,

³³ Székely György: Földesúri törekvések a jobbágyság költözési jogának felszámolására Magyarországon – kelet-európai típusú társadalmi folyamat az 1514 előtti évtizedekben. *Agrártörténeti Szemle*, 1972. 261–278. (itt 276.)

³⁴ Pach Zsigmond Pál: Dózsa György emléke. Az 1514. évi parasztfelkelés és a „második jobbágyság”. Budapest, 1977. 285–323.

³⁵ Uo. 317.

³⁶ Uo. 305.

³⁷ Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Budapest, 1969. 184.

³⁸ Barta–Fekete 280.

³⁹ Szűcs Jenő: A ferences observancia és az 1514. évi parasztháború. *Levéltári Közlemények*, 1972. 213–261; Uő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. In: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1974. 601–667.

⁴⁰ Barta–Fekete 285.

hanem a gazdagodó parasztság mozgalma volt, nem véletlen, hogy a mezővárosi parasztság nagy számban vonult a keresztes zászló alá. Amint írják: „... a felkelés [...] azokat az előnyöket kívánta megvédeni, amelyeket az oppidumok nyújthattak az árutermelő parasztság, a jobbágyság vezető rétege számára.”⁴¹

A megtorló országgyűlés törvényeiről pedig így szólnak: „Az úr–paraszt viszonyban meghatározó szerepűnek szánt törvénycikkek – elsősorban a költözési jog elvétele –, mint láttuk, nem realizálódtak. [...] Azok az elvek, melyeket 1514 októberének végén lefektettek, számos viszontagság után csak a XVI. század végére kerültek át a gyakorlatba, s igazán vakmerőség volna akár azt állítani, hogy a törvénykönyvek nélkül nem érvényesülhettek volna, akár pedig, hogy egyedül a törvény betűjének erejével győzték le a társadalomban velük szemben megnyilvánuló ellenállást.”⁴²

És végül a jobbágyságra gyakorolt hatásról: „Arról tehát nem beszélhetünk, hogy jobbágyosztályunk 1514 után gyökeresen új gazdasági körülmények között találta volna magát; s azt még kevésbé állíthatjuk, hogy a felkeléssel kapcsolatos veszteségek tönkretették volna a módos gazdák rétegét. [...] A fejlődő alföldi mezővárosok pedig hamarosan kiheverték veszteségeiket [...] Ami tehát a kelet-európai út problémáját illeti, azt kell mondanunk: a parasztháború ösztönös, sikertelen kísérlet volt a retrográd tendencia visszaverésére; ezt követően pedig a nemesség hasonlóképpen sikertelen rohamot indított a feltörekvő jobbágyság társadalmi és gazdasági tönkretételére. E kettős kudarc csak két dologban hagyott maradandó nyomot maga után.” Ez pedig az 1514. évi törvények és Werbőczy Hármaskönyve – „az »örök és teljes szolgaság« baljós árnyával”.

„A magyar történelem sarokpontja nem a papíron maradó döntések megfogalmazásának pillanata, hanem azon időszak, amikor az uralkodó osztálynak a tényleges hatalmat kezében tartó vezető rétege döntött a majorsági gazdálkodás kiterjesztése mellett. Az árutermelés előnyeinek fölismerése vet tehát véget a főurak vonakodásának, ekkor kap szabad utat a nemesség jobbágyellenes támadása. S ebben a későbbi fölismerésben az 1514. évi döntéseknek nem volt szerepük.” „A megtorló törvények zárt jogi rendszerbe foglalták mindazt, amire a nemesi árutermelés diadalához ideológiailag szükség volt. [...] Előre teljes ideológiát adott egy később megvalósuló rendszernek, s így pusztán létevel is hozzájárult annak megszületéséhez.”⁴³

Egy másik művében Barta Gábor elismerte ugyan, hogy a röghöz kötés rendszere nem tudott teljes mértékben megvalósulni, de ennek ellenére úgy látja: „Az

⁴¹ Uo. 288.

⁴² *Barta–Fekete* 288.

⁴³ Uo. 293.

uralkodó osztály felhasználta az alkalmat arra, hogy azokat a törekvéseket, amelyek évtizedek óta szeretett volna elérni, most megvalósíthassa: s ez nem más, mint az örökös jobbágyság kimondása. Ez biztosította számukra a lehetőséget parasztaik munkaerejének fokozottabb kizsákmányolására, s megteremtette az alapokat a későbbi majorsági gazdálkodás létrejöttéhez. Ez pedig – mint a feltámasztott robotmunkán alapuló nemesi árutermelés – Magyarország Kelet-Európára jellemző ún. porosz-utas fejlődésének, a Nyugattól való elmaradásának egyik leglényegesebb mozzanata lett. Végző elemzésben az 1514-es törvények közvetlen csapása a mezővárosok ellen irányult [...] A röghöz kötés a jobbágyosztály egésze számára elzárt minden felemelkedési lehetőséget, s az uralkodó osztály a legdurvább gazdaságon kívüli kényszer eszközeihez tért vissza.”⁴⁴

Bácskai Vera a mezővárosokról írott könyvében azt írta, hogy a parasztháború központjai a mezővárosok voltak, tehát nem az adóktól sanyargatott szegény nép, hanem a gazdagodó, kereskedő parasztok lázadtak fel. Bácskai Vera hangsúlyozta, hogy a felkelőkben élt a keresztesek kiválasztottságának tudata, és ez igazolta a nemesség ellen vívott harc jogosságát. A nemesség azért élvezett adómentességet, mert a vérével adózott, azaz katonáskodott, tehát a hadjárat leállíttatása ősi kötelességük megtagadását jelentette, ez is oka lehetett a felkelésnek.⁴⁵ Székely György szintén úgy vélte, hogy az egyházi felhatalmazás jogszerű alapot adott a felkeléshez, hiszen a toborzás leállításával a nemesek a pápai bullával mentek szembe. Azt is írja, hogy a parasztok a nemesi rendet akarták felszámolni. A felkelés okai közé sorolja a hazafiságot is.⁴⁶ Molnár Erik a marxista történetírás szellemében azt írta, hogy Dózsaék a feudális osztályrendet akarták megszüntetni.⁴⁷ Elekes Lajos hasonlóan vélekedett, aki szerint a felkelők a feudális rendet veszélyeztették.⁴⁸ Kulcsár Péter úgy látja, hogy a gazdagok elleni haragnak nem tárgyi, gazdasági alapja volt, hanem lelki. „Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az 1510-es évek elején [...] a jobbágyság helyzetében valami kedvezőtlen, talán tragikus fordulat is történt [...] 1508-ban, majd rögtön utána 1510-ben ismét éhínség dühöngött, 1511-ben pedig pestisjárvány pusztított. Általános történelmi tapasztalat, hogy az efféle katasztrófák súlyos társadalmi következményekkel is járhatnak [...] A jobbágy előtt nemrég még az a lehetőség csillogott, hogy egy új uralkodó osztály tagja lehet. Most a korábbinál is súlyosabb szolgasors fenyegette. Nemcsak gazdasági lehetőségeit rántották el előle, hanem a társadalmi felemelkedés útját is eltorlaszolták [...] A remény és a váratlan reményvesztés ellentéte idézte

⁴⁴ Barta Gábor: 1514. 1972. 89.

⁴⁵ Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században. Budapest, 1965.

⁴⁶ Székely György: A Dózsa parasztháború ideológiájához. *Századok* 94/1961. 473–506.

⁴⁷ Molnár 1949. 354–367.

⁴⁸ Elekes 1964.

elő azt a sokirányú kölcsönös gyűlölséggel terhes állapotot, mely a külső körülmények véletlen összjátéka következtében szükségszerűen jutott robbanásig [...] Mindez olyan általános elkeseredést váltott ki, ami az ideológia síkján könnyen került kapcsolatba azokkal az eretnek – részben még a huszitizmusból táplálkozó – tanokkal, melyek a kor erkölcsi válságának tükröződéseként az értelmiség szegényebb köreiből hódítottak. A falusi plébánosok, a római egyház vezetőinek erkölcstelenségén háborgó, kolostorokat elhagyó szerzetesek, külföldi tanulmányaikból visszatért, és a hazai viszonyok tarthatatlanságát felfedező deákok az ősegyház tiszta egyszerűségének, az emberek közötti krisztusi egyenlőségnek visszaállításától várták a lelkek megtisztulását. Irgalmatlanul ostorozták a fényűző, sokszor nyíltan vallástalan egyháznagyok életmódját, hirdették az evangéliumi szegénység és egyenlőség eszméjét [...] Arról is meg voltak győződve, hogy a török nem más, mint Isten büntetése, amit az ország vezetői idéztek bűneikkel a szegény község fejére [...] És most, miután a nemesség évszázadokon keresztül minden terhet a jobbágyok vállára rakott azon a címen, hogy ő a hazát vérével védelmezi, most – a keresztes hadjárattal – ezt a feladatot is jobbágyaira bízta [...] A jobbágyok, a zsellérek, a városi plebejusok, a legszegényebb nemesek, a hitükben megrendült, kolostorukat elhagyó szerzetesek, a falusi plébánosok, a munka nélkül maradt hajdúk és katonák, a deákok (nyilván a könnyű zsákmányra vágyó csavargók is) végelláthatatlan sorokban özönlöttek a keresztes zászló alá.⁷⁴⁹

A rendszerváltás után önálló munka nem jelent meg 1514-ről, de a különböző Magyarország-történetek rövidebb-hosszabb fejezetett szenteltek a témának. Kubinyi András szerint nem lehet olyan mértékű földesúri elnyomásról beszélni, ami magától értetődően felkeléshez kellett, hogy vezessen. Ezt az is bizonyítja, hogy „a mezővárosi polgárság és a gazdag, árutermelő parasztréteg alkotta a parasztháború bázisát”⁷⁵⁰ Kubinyi megkülönböztet egyedi és kollektív büntetést, ui. a felkelésben résztvevők többségét nem ítélték el úgy, mint Dózsa Györgyöt és a felkelés más vezetőit. Mind a király, mind a földesurak megkegyelmeztek a jobbágyoknak.

Az 1514. évi országgyűlés azonban kollektív megtorlást hozott. Jóllehet az első verziókhöz képest végül az enyhébb változatot fogadta el az országgyűlés. Súlyosbodtak a jobbágyok terhei, eltörölték a szabad költözési jogot. Kubinyi azonban nem ír arról, hogy kiépült volna az örökös jobbágyság rendszere, vagy arról, hogy ezután lényegesen rosszabb helyzetbe kerültek volna a jobbágyok. Kubinyi András összefüggésbe hozza a parasztfelkelést az árutermelés fejlődésével, a parasztháborúban meghatározó szerepe volt az árutermelésben meggazdagodott mezővárosi polgá-

⁴⁹ *Kulcsár* 125–127.

⁵⁰ *Kubinyi* 361. In: *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története*. Budapest, Osiris, 1998.

roknak és gazdag falusi parasztnak. Tehát a már említett mezőváros- és parasztellenes törvényeknek szerepük lehetett a felkelés kirobbanásában. Az obszerváns ferencesek társadalombírálatára szintén az okok között van.⁵¹

Péter Katalin Szűcs Jenőre hivatkozva írta le, hogy a parasztháború feltehetően a szabadságért folyt, ami nem a földesúri terhek alóli szabadságot jelentette, hiszen erre számtalan példa volt, hanem a székely szabadságot. Dózsa maga is székely volt, és többen a felkelésben részt vevők közül. „Korábban a Dózsa-felkelés úgy szerepelt a magyar történetírásban, mint a végsőkig elnyomott, keserves sorsú parasztság kétségbeesett akciója. Szűcs véleménye szerint azt kell mondani, a parasztnak elég széles, legfelső, gazdag vagy gazdagodó rétegének mozgalma volt a hatalomban való részesedésért.”⁵² A pápa a keresztes háború meghirdetésekor az egyház minden hívőjének megnyitotta a részvétel lehetőségét, és az ez által elnyerhető örök üdvösséget, a parasztnak is.

Tringli István szerint a parasztháború a keresztes hadjárat egyenes folytatása volt. „A rendi világ lényege éppen abban állt, hogy a hatalmi és a gazdasági viszonyok határozták meg a rendek helyét a társadalomban, a gazdaság nem játszott kivételezett szerepet. A keresztesek azért fordultak a nemesek ellen, mert szerintük azok nem teljesítették ősi kötelességüket, a hadakozást. Innentől egyszerre működött az obszerváns ferencesek társadalomkritikája – amely szerint aki a keresztes had ellen van, azzal szembe kell szállni – és a fővezér székely szokásjogi elképzelése, [...] amely szerint az, aki nem vonul hadba, a közösség ellen vét és joggal vonja magára a közösség bosszúját. Az 1514-es parasztháborúnak ennek megfelelően nem voltak kiérlelt »társadalmi« követelése. Csak nagyon kevesen fogalmaztak meg maguknak homályos célokat: az ország minden lakosának királytól való függését, ily módon a nemesség eltörlését, egyetlen püspök legyen, az egyházi és nemesi birtokokat osszák szét a keresztesek között.”⁵³

A felkelés vezetőinek egy részét ismerjük, ez alapján megállapítható, hogy sok pap volt közöttük, mint például Mészáros Lőrinc ceglédi pap, Dózsa alvezére; Kecskés Tamás aszalói plébános; Turkevey Ambrus dévaványai pap stb. „... részt vállalásuk a mozgalomban a parasztság felső rétegének forradalmasodását jelentette.” A mozgalomban bizonyíthatóan a vezető szerepet a mezővárosi gazdagabb, vezető rétegei játszották. Az ismert kapitányok között nemeseket és végvári katonákat is találunk.⁵⁴

⁵¹ *Kubinyi* 307–309.

⁵² *Péter Katalin*: Reformáció: kényszer vagy választás? Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 45–59.

⁵³ *Tringli István*: Az újkor hajnala. Magyarország története 1440–1541. Budapest, Vince, 2003. 103.

⁵⁴ *Barta* 95–96.

Megtorlás – az 1514. évi országgyűlés és Werbőczy Tripartituma⁵⁵

A parasztfelkelés leverését követően az uralkodó október 18. és november 19. között Budára országgyűlést hívott össze. Ezen az országgyűlésen a meghozott 71 törvénycikk közül 58 a paraszttal és a parasztfelkeléssel foglalkozott.⁵⁶ Az országgyűlés kegyetlen megtorlást hozott. A jobbágyokat megfosztották szabad költözési joguktól, kimondták a „*mera et perpetua rusticitas*”-t. A terheket egységesítették, egy egésszelkes jobbágy évente egy forint censussal, kilenceddel, ajándékkal, évi 52 nap ígás vagy 104 nap kézi robottal, a zsellér egy forint censussal, heti egy nagy robottal tartozott. A törvény büntetést helyezett kilátásba, ha a nemes szökött jobbágyot fogadott be. A törvények nem tudtak teljesen átmenni a gyakorlatba, de a jobbágyokról való gondolkodás kétség kívül megváltozott.

„E törvényekben nem is a jobbágyszolgáltatások szabályozása a legsúlyosabb, hanem az, hogy minden jobbágyot ugyanazon lerázhatatlan igába fogtak, s így a középkor különböző szabadságait végre redukálták egyetlen, teljes szabadság hiányra.”⁵⁷

Werbőczy István, személynök és erdélyi vajdai ítélőmester, ugyanerre az országgyűlésre készítette el az ország szokásjogainak az összefoglalását, a Tripartitumot (Hármaskönyv). A mű eredetileg két részből állt volna, az 1514-es események miatt, utólag dolgozta bele a parasztokról szóló részt. „A politikai nemzetet összetartotta, ez a Hármaskönyv nagy érdeme, a népet kettészakította, ez nagy vétke, melyet Werbőczy akkor követett el, mikor munkáját az 1514. évi országgyűlésre benyújtva, az utolsó pillanatban beleillesztette ez országgyűlés jobbágyellenes határozatait. A Dózsák elleni véres bosszút ő örökítette meg századokra. [...] Így adott formát háromszáz évre a jobbágy szerencsétlenségének Werbőczy [...]”⁵⁸

Werbőczy István Hármaskönyve, amely 1848-ig a köznemesi ideológia dokumentuma volt, a jobbágyok jogfosztottságáról írt: „*Dominisque ipsorum terrestribus, mera et perpetua jam rusticitate subjecti sunt*”, azaz „Földesuraiknak a föltétlen és örökös jobbágyságába kerültek.”⁵⁹

A parasztháború után viszonylag gyorsan kiderült, hogy a megtorló országgyűlés végzései a gyakorlatban tarthatatlanok. Ennek egyik okát maga az 1514.

⁵⁵ *Werbőczy István Hármaskönyve*. (Az eredetinek 1517-es első kiadása után fordították, bevezetéssel és utalásokkal ellátták: dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: dr. Márkus Dezső.) Budapest, Franklin-Társulat, 1897. III. rész. 403–420.

⁵⁶ Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. Millenniumi emlékkiadás. Budapest, 1899. (www.1000ev.hu)

⁵⁷ *Szekfü* 588.

⁵⁸ Uo. 591.

⁵⁹ *Werbőczy*, III. rész, 2. cikk. 406.

évi országgyűlés mondta ki, miszerint „a parasztság, mely nélkül a nemesség nem sokat ér”. Ezt a földesurak egy része is belátta, és saját érdeke is azt kívánta, hogy védje a saját parasztjait, sok földesúr maga kért védelmet, illetve megbocsátást a felkelésben résztvevő jobbágyának. Az uralkodó(k) is belátták a jobbágyok sanyargatásának az egész társadalomra nézve tarthatatlan voltát, és törvényekben adták vissza ismét a szabad költözési jogot számukra. Többen összefüggést láttak 1514 és 1526 között, elsők között Márki Sándor, aki szerint a felkelés leverése és a véres megtorlás a mohácsi katasztrófa felé sodorta az országot: „... földesurainknak kizárólagos és örökös szolgálói legyenek, [...] s ezzel a szerencsétlen XIV. paragrafussal kezdődik Magyarországon – a török hódítás kora. Végső elemzésben igazán ide jutnánk. A nemzet zömének a közügyek iránt való elfásulását oly gyorsan követte Nándorfehérvár eleste, a mohácsi csata, Budának török kézre jutása és minden, mi ezzel összefügg: az erkölcsi, szellemi és anyagi téren századokig tartó aléltóság, – hogy a természetjoggal is ellenkező törvénycikk végzetes hatása iránt fájdalom, kétségünk nem lehet.” „... ha 1547-ben és 1556-ban a törvényhozás visszaállította is (elvben) az 1514. előtti állapotokat, valósággal csak a XIX. század adta vissza a jobbágyunk emberi méltóságát.”⁶⁰ Az 1514-es és 1526-os események között nem valószínű, hogy szoros összefüggés volt, hiszen a mezővárosok fejlődése nem tört meg az 1514. évi országgyűlés után sem. Végzései papíron maradtak, a katonailag amúgy is képzetlen parasztok nem tudtak volna a törökkel szemben helytállni. A Tripartitum negatív hatása abban áll, amit több száz évre bevészt az agyakba, a jobbágy nem része a nemzetnek, lenézett pária.

A magyar történetírás ekkortól kezdve beszél örökös jobbágyságról, jellemzőjeként említve az emelkedő jobbágyterheket, a röghöz kötést, a majorságok kiterjedését, amelynek következménye a jobbágytelkek elvétele és az emelkedő robot lett. A nem sokkal később hozott törvények⁶¹ visszaállították ugyan a szabad költözési jogot, de a földesurak igyekeztek azt akadályozni. Kora újkori vármegyei szabályrendeletek (statutumok) többször voltak kénytelenek szabályozni a költözést, ami bizonyítja, hogy a törvények megnyugtatóan nem tudták a kérdést rendezni.

⁶⁰ Márki 516, 519.

⁶¹ 1547: „az egykor virágzó Magyarországnak semmi sem ártott inkább, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek jajjai szüntelenül szállnak Istenhez.” Szabó 39. 1550-ben, 1556-ban ismét megengedték a szabad költözést. 1608-ban alkották meg az ablicenciáló (jobbágybúcsúztató) törvényt, amely a vármegye engedélyéhez kötötte a költözést.

Összefoglalás

A 19. századi történetírók, amint láttuk, úgy vélték, hogy a végletekig sajnárgatott jobbágyság felkelt urai ellen, de a felkelést leverték és a korábbi időszakokhoz mérten megnöttek a jobbágyterhek, kettészakadt a nemzet urakra és parasztokra, az utóbbiból kiölve a nemzethez tartozás érzését, ami a mohácsi katasztrófába sodorta az országot. Szekfü Gyula hasonlóan vélekedett, azzal a különbséggel, hogy ő már tudta azt, amit a történetírás az 1970-es évektől, hogy a parasztháborúban meghatározóbb volt a gazdagodó parasztnak szerepe. Az 1945 utáni történetírás mindezt az örökös jobbágyság rendszerének kiépülésével egészítette ki. Az örökös vagy második jobbágyság léte sokáig tartotta magát a történetírásban és ennek nyomán a tankönyvekben, néhol ma is olvashatni erről. (Ellenpéldának Péter Katalint említettem.) Ma már tudjuk: az örökös jobbágyság rendszere nem tudott teljesen kiépülni, jogilag nem is épülhetett, hiszen az azt kodifikáló 1514-es törvényeket feloldották, és egyébként is a jobbágyi kötelezettségeket sokkal inkább befolyásolták évtizedes vagy évszázados szokások, mint a tételes jog. Az 1514-ben megállapított jobbágyterhek nem mindenhol valósultak meg úgy, ahogy azt előírták, néhol több, néhol kevesebb terhei voltak a jobbágyoknak. A szabad költözési jog – bár próbálták megtiltani – az azt megengedő II. József jobbágyrendeletéig is érvényben volt, ahol tiltották, ott a jobbágyság szokásokkal védekezett ellene. Miért gyakorolt mégis maradandó hatást a jobbágyi társadalomra 1514, amely miatt mégis korszakhatárnak tarthatjuk? Véleményem szerint a kulcs Werbőczy Tripartitumában, annak évszázados hatásában van. Innen datálódik a parasztság lenézése, s alacsonyabb rendű polgárnak tartása. Az úrbérrendezés és II. József jobbágyrendelete enyhített a jobbágyság helyzetén, az igazi változást azonban az 1848. évi jobbágyfelszabadítás hozta meg. A lenézés, a pária sors, a gúny és vicc negatív szereplőjeként való megjelenítés továbbra is megmaradt.